

SATIR ARASI ARAPÇA-TÜRKÇE ÖNEMLİ BİR SÖZLÜK MÜNTEHABÜ'L-LUGATI'L-ARABİYE ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Esra Elsr Abdelhai BABIKER**

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi 18.02.2021

Kabul Tarihi 30.03.2021

Yayın Tarihi 15.06.2021

Bu makale yazarın Doç. Dr. Talat Dinar danışmanlığında hazırlanan ve 2018 yılında SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen Muntehabü'l-Lugati'l-Arabiye (İnceleme- metin- dizinler-tıpkıbasım) adlı yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır.

DOI: 10.48147/dada.14

Yazar Bilgisi

**

<https://orcid.org/0000-0001-9602-5760>

elsirira8@gmail.com

Anahtar Kelimeler

Atıf Bilgisi

Öz

Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi döneminde kaleme alınmış ve günümüze kadar ulaşmış farklı içeriklerde (dini ilimler, tıp, edebî içerikliler vb.) pek çok yazma eser mevcuttur. Bu yazmalar içerisinde özellikle sözlükler hem döneminin söz varlığını yansıtmaları hem de diğer eserleri anlama noktasında anahtar vazifesi görmesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir. Bu değerli dil hazinelerinden biri de H 934 (M 1528) yılında istinsah edilen satır arası Arapça-Türkçe kapsamlı bir sözlük olan Muntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'dir. Ana hatlarıyla tanıtmaya çalışacağımız sözlüğün öncelikle kütüphanelerdeki nüshaları tespit edilmiştir. Yazıldığı dönem ve sonrasında bir hayli rağbet gördüğü anlaşılan sözlüğün tespit edilen nüshaları arasından Milli Kütüphane Koleksiyonunda yer alan Çankırı İl Halk Kütüphanesi 18 Hk. 448 arşiv numaralı nüsha esas alınmıştır. Bu nüshanın seçilmesinde tarih bakımından eskilik, Türkçe sözcüklerin hareketli olması ve neredeyse eksiksiz olması belirleyici olmuştur. Zaman zaman farklı nüshalardan da istifade edilerek transkribe edilen sözlük farklı açılardan incelenmiştir. Türk dilinin söz varlığını yansıtan en önemli kaynaklardan olan sözlükler geçmiş ve gelecek dönemlere de ışık tutması bakımından son derece önemlidir. Biz de bu kıymetli eseri ilim dünyasına tanıtarak bir nebze de olsa Türk sözlükçülüğü alanına katkıda bulunmayı amaçladık.

Muntehabü'l-Lugati'l-Arabiye, Arapça, Türkçe, sözlük, satır arası

Babiker, Esra Elsr Abdelhai (2021). "Satır Arası Arapça-Türkçe Önemli Bir Sözlük Muntehabü'l-Lugati'l-Arabiye Üzerine Bir İnceleme". *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, Sayı: 2021/2, Haziran, s. 177-189.

Research Article

AN IMPORTANT INTERLINE DICTIONARY IN ARABIC-TURKISH MÜNTEHABÜ'L-LUGATİ'L-ARABİYE ANALYSIS STUDY*

Esra Elsr Abdelhai BABIKER**

Article info

Submitted 18.02.2021
Accepted 30.03.2021
Published 15.06.2021

DOI: 10.48147/dada.14

Authors info

**

<https://orcid.org/0000-0001-9602-5760>elsirisra8@gmail.com

Keywords

Cite this article as

ABSTRACT

There are many manuscripts with different contents (religious sciences, medicine, literary content, etc.) written during the Old Anatolian Turkish and Ottoman Turkish periods. Among these manuscripts, especially dictionaries have a special importance in terms of both reflecting the vocabulary of the period and serving as a key in understanding other works. One of these valuable language treasures is Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye, which is an interline Arabic-Turkish comprehensive dictionary copied in H 934 (M 1528). First of all, the copies of the dictionary, which we will try to introduce with its main lines, have been determined in libraries. Among the identified copies of the dictionary, which seemed to be very popular in the period when it was written and after, Çankırı Provincial Public Library 18, 448 archive number is based on copy. The determination of this copy was its historical antiquity, the diacritical marks of Turkish words and its completeness. This copy was transcribed by making use of other copies. Dictionaries, which are one of the most important sources that reflect the vocabulary of the Turkish language, are extremely important in terms of shedding light on the past and future periods. We aimed to contribute to the field of Turkish lexicography by introducing this valuable work to the world of science.

Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye, Arabic, Turkish, dictionary, interlinear

Babiker, Esra Elsr Abdelhai (2021). "Turkish Vowels Production of Indonesian Speakers (An R Language Application)". *International Journal of Interdisciplinary Language [JILS] Studies*, Number: 2021/2, June, p. 177-189.

GİRİŞ

“Bir dilin düşünce ve kültür zenginliğini ortaya koyan, dilin söz varlığını gelecek nesillere aktaran önemli kaynaklardan biri sözlüklerdir” (Ölker, 2011: 9). Dünyanın en eski kaynakları arasında yer alan sözlükler her topluluk için bir hayli önemlidir. Zira sözlükler çok farklı amaçlar için kullanılabilir.

Osmanlı döneminde bilim, sanat vb. pek çok alanda gelişmeler olurken aynı zamanda tercüme faaliyetleri de gelişmiştir. Bu doğrultuda Arapça-Türkçe sözlükler de gerek bu dili öğrenmek gerekse bu dilden yapılan tercümeleri daha iyi anlayabilmek için ihtiyaç haline gelmişlerdir. Bu kapsamda Arapça-Türkçe pek çok farklı nitelikte sözlük hazırlanmış ve bunların bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu değerli hazinelerden biri de Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye adlı satır arası Arapça-Türkçe bir sözlüktür. Erken sayılabilecek bir dönemde, 16. yüzyılın ilk yarısında hazırlanan sözlüğün kelime kelime satır arası şeklinde tanzim edilmesi ve Türkçe kelimelerde hareke kullanılmış olması eserin hem söz varlığı hem de dil incelemesi bakımından kıymetini artırmaktadır.

Arapça bir kelime olan müntehab (منتخب): Seçilmiş, bir toptan intihap ve ihtiyar olunmuş, en iyi olmak üzere ayrılmış, üründelenmiş; Seçilmiş gibi emsalinden farklı, mümtaz, müstesna (Kamus-ı Türkî, 2010: 86) anlamlarına gelmektedir. Eserin nerede yazıldığı ve yazarıyla ilgili, esas aldığımız Milli Kütüphane-Çankırı İl Halk Kütüphanesi 18 Hk. 448 sayılı nüshanın asıl metin kısmında ya da kitabın sebep-i telif diyebileceğimiz giriş kısmında herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Pek çok nüshası bulunan eserin, istinası olmakla birlikte, diğer nüshalarında da durum aynıdır.

Sözlükle ilgili bilgi veren nadir kaynaklardan biri olan *Ottoman Turkish and Çağatay MSS in Canada* (Kanadadaki Osmanlı Türkçesi ve Çağatayca Yazma Eserler) adlı çalışmasında Birnbaum, eserin özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda çok fazla kullanılmış ve kopyalanmış olduğunu ifade eder. Birnbaum (2015: 356) eserden bahsederken yazarın metin içinde hangi kitaplardan istifade ettiğini belirtmediğini ancak nüshaların bazılarının mukaddime kısmında yazarın Arapça dilbilim kitapları olan aş-Şihāh, el-Maşādir, Tehzib el-Ezheri, et-Tāmm, ed-Düstür, el-Ḳānūn, el-Ḳāmūs, el-Muğrib'i kaynak olarak esas aldığını ifade etmiştir. Yurt içi ve yurt dışında 87 nüshasını tespit edebildiğimiz eserin adı bazı kütüphanelerde “Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye” olarak kayda geçerken bazı kütüphanelerde Müntehabü'l-Lugat olarak kayıtlıdır.

1. İnceleme

1. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'nin Bütüncül Yapısı

Hartmann ve James'e (1998: 91) göre “Sözlük kullanıcılarına ve hazırlayıcılarına, sözlükteki bilginin yerini bulmayı sağlayan listeye bütüncül yapı adı verilir”. “Bütüncül yapı (macrostructure), madde başlarının sıralama ilkeleriyle ilgilidir. Alfabetik, kavram alanı gibi düzenlemeler bütüncül yapının konularını oluşturur” (Trippel, 2010:165-184). Asıl itibarıyla sözlüğün tanzimi ile ilgili diyebileceğimiz bu husus bizim incelediğimiz Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de farklılık arz edebilir. Çünkü eser Arapça-Türkçe satır arası bir sözlüktür. “Arap dilciler ve sözlükçüler, sözlüklerini iki esas üzerinde kurmuşlardır. Bunlardan birincisi anlamı esas alıp anlamdan sözcüğe ulaşma yolu; ikincisi sözcüğü esas alıp sözcükten anlama gitme yoludur” (Eminoğlu, 2010:10).

1.2. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de Bab ve Fasıl Düzeni: Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de Arap sözlükleri içinde en kullanışlı metot olarak kabul edilen Alfabetik Ekol (el-Bermeki ekolü) kullanılarak madde başları düzenlenmiştir. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de madde başlarının ilk harfi bab, ikincisi ise fasla göre sıralanmaktadır. Bab ve fasılları bildirmek için bab ve fasıl kelimesi kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Ancak zaman zaman hangi fasla geçeceğinin belirtilmediği yerler de mevcuttur. Bu kısımlarda sadece fasıl kelimesi yazılıdır. Ayrıca birden fazla anlam ihtiva eden kelimelerin ayrı madde başı olarak verilmesine de sıklıkla rastlanır.

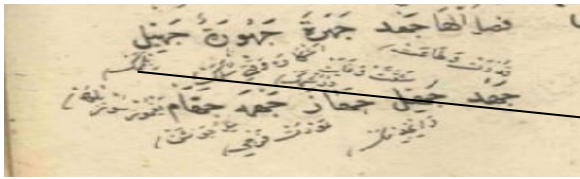
Örnek olarak ihtiyān kelimesi iki farklı anlam ile geçmiştir. Yazar bu anlamları iki ayrı madde başı (babu'l-elif, faşlu'l-ḥa') yaparak vermiştir. Yazarın eserin genelinde uyguladığı bu yöntem dikkat çekicidir.

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	Bab	Fasl	s.
اِخْتِيَانٌ	ihtiyān	gizlemek ve aşikāre eylememek	babu'l-elif	faşlu'l-ḥa'	(10a/2)
اِخْتِيَانٌ	ihtiyān	ḥıyānet eylemek	babu'l-elif	faşlu'l-ḥa'	(10b/2)

Tablo 1: Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de Bab ve Fasl Düzeni

1.3. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'nin Madde Başı Düzeni: Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de 15.672 madde başı mevcuttur. Arap geleneğine göre sağdan sola doğru yazılan Arapça kelimelerin Türkçe açıklamalarına genellikle kelimenin altında, daha az olmak kaydıyla üstünde veya kelimenin yanında yer verilmiştir. Madde başı açıklamaları genellikle tek kelime şeklindedir. Bunun yanında cümle niteliğinde açıklamalar da mevcuttur.

1.3.1. Kelime Kelime Açıklamalı Madde Başı

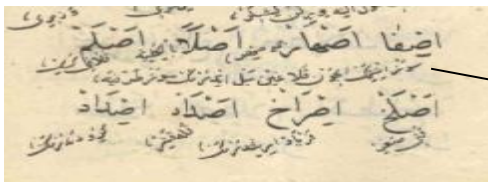
açıklama

جَهِيل: cehīl, bilmemek (86a/6)

Madde başı	Okunuşu	Anlami	s.
مُحَيَّبًا	muḥeyyā	Yüz	(203a/8)

Tablo 2: Kelime, Kelime Açıklamalı Madde Başı

1.3.2. Kelime Cümle Açıklamalı Madde Başları

açıklama

اِصْفَا: işfā, söz işitmek için kulağın meyl itdürmek söz tarafına (25a/6)

Madde başı	Okunuşu	Anlami	s.
مَغْضُوبٌ	mağdüb	Şol kişidir ki añağaza bolunmuş ola	(214b/2)

Tablo 3: Kelime, Cümle Açıklamalı Madde Başları

Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye’de zaman zaman madde başlarının terkiplerden oluştuğu da görülür.

Madde başı	Okunuşu	Anlami	s.
قَرْنُ الشَّمْسِ	qarn'ş-şemş	güneşün evvel toğan tarafı	(180b/5)

Tablo 4: Terkiplerden Oluşan Madde Başları

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
تَبَاشِرُ الصُّبْحِ	tebāşere'ş-şubhi	irtenün evvel uğradığı vakte dirler	(60b/2)
حَبْر	hıbr	Bir nesnenün eser ve mürekkeb ve ibni‘abbāsdahı ıdirler ve yahud ruhbanine dahı dirler	(88b/3)

Tablo 5: Derler İle Biten Açıklamalar

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
تَوُّهُ	tev'ūhu	Oh demek	(59b/4)

Tablo 6: Demek İle Biten Açıklamalar

1.4. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye’de Madde Başı Seçimi: “Tarihi sözlüklerde madde başı seçiminin nasıl yapıldığına dair bilgi edinmek için yararlanılabilecek çok az kaynak vardır. Sözlüğün yazarıyla görüşmek söz konusu değildir. Sözlüğün ön sözünde bu bilgi verilmiş olabilir veya dönemin genel kaynaklarına dair bir araştırma yapılarak bilgi sahibi olunabilir” (Aslan, 2017:46). Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye’nin madde başı tespitinin nasıl yapıldığı ile ilgili elimizdeki nadir bilgilerden biri Suudi Arabistan, Kral Suud Üniversitesi Kütüphanesi, yazmalar bölümünde bulunan nüshanın mukaddime kısmında yer alan aş-Şihāh; el-Kānūn; el-Muğrib’den istifade edildiğine dair bir kayıttır (Yusuf, H, 930: 1). Birnbaum’un (2015:356) verdiği bilgilere göre yazar o devirde en çok kullanılan kelimeleri sözlüğüne almıştır. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye’nin inceledimiz nüshasında mukaddime yoktur. Ancak sözlüğün kaynakları ile ilgili Birnbaum’un Kanadadaki nüshaların mukaddimelerinden ulaştığı bilgiler bir hayli önemlidir. Birnbaum’un verdiği bilgilere göre “aş-Şihāh, el-Mašādir, Tehzib el-Ezheri, et-Tāmm, ed-Düstür, el-Kānūn, el-Kāmūs, el-Muğrib adlı eseler kaynak olarak kullanılmıştır” (Birnbaum, 2015: 356). “Müstensihlerin sayfa kenarlarına ekledikleri sözcüklerin çoğu klasik filoloji ve din kitaplarındandır. Müstensihler en sık Ahteri sözlüğünü kullanmıştır” (Birnbaum, 2015: 356).

1.4.1. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye’de Özel Adlar: Müntehabü'l-Lugati'l Arabiye’de madde başı olarak birçok özel ada (kişi, yer, şehir, kabile ve nehir adları) yer verilmiştir.

Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye’de Kişi Adları

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
مَعْقِلُ بْنُ سِنَانٍ	Ma'qil bin Sinān	Bir bahadur şahābe	(216a/2)
مَعْقِلُ بْنُ سَيَّارٍ	Me'qil bin Seyyār	şahābeden bir kimse	(213b/6)
عَمْرٌ	'Amr	İsim recül ve yemende bir kabīle	(165a/1)
زَيْنَبُ	Zeyneb	'avrat adı ve hāzreti resulün bişinci hātunı hāzīme kızı	(127a/4)

Tablo 7: Muntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de Kişi Adları

Muntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de Mekân Adları

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
يَرْمُوكَ	Yermük	şām yanında bir yir	(239b/3)
نَجْفُ	Necefü	bir yüce yirdürki şuya çıkmaz	(224b/3)
مَوْقُوفٌ	Mevkūf	hacceyldükleri yirya'nī 'arafāt	(221b/2)
عُقْوَانٌ	'Uqvān	'ırakda bir yir	(163a/3)
صَنْعَا	Şan'ā	bir şehir	(147b/5)

Tablo 8: Muntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de Mekan Adları

Muntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de Kabile Adları

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
قَرِيضَةُ	Qarīdet	hayber kabilesinden bir kabīle	(181b/1)
عَامِلَةٌ	'Āmile	yemende 'arabda bir kabīledür	(156a/5)

Tablo 9: Muntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de Kabile Adları

Muntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de Nehir Adları

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
بِجْلُهُ	Dicle	Bağdād ırmağı	(107b/3)
جَيْحُونٌ	Ceyhūn	Tirmiz ırmağı	(86b/4)

Tablo 10: Muntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de Nehir Adları

1.4.2. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de Fiiller: Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de fiillerin genellikle mastar şeklinde, zaman zaman da çekimli şekilleriyle eserde yer aldığını görürüz.

Mastarlı Fiiller

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
إِبْتِهَانٌ	İbthān	olmak ve bulmak	(4b/5)
تَسْلُوقٌ	teseluq	tırmanub yukarı çıkmak	(66a/1)

Tablo 11: Mastarlı Sunulan Fiiller

Çekimli Fiiller

Öğrenilen Geçmiş Zaman

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
مَفَازَاتٌ	mefāzāt	c-üründülenmiş ve haddan gecmiş	(215a/4)

Tablo 12: Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

Görülen Geçmiş Zaman

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
أَذِنَ لَهُ لِشَيْءٍ	ezinelehu li-şey'in	Oña destür virdi ve bildi	(12b/5)

Tablo 1: Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Geniş Zaman

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
مَشْهُودٌ عَلَيْهِ	meşhūdün'aleyhi	Şol kimsedür ki üzerine tanıkluk virürler	(210b/1)

Tablo 2: Geniş Zaman Kipi

Şart Kipi: Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de çok nadir görülür.

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
إِنْ مَشُوا	İnmeşuve	eger yürürlerse	(42a/7)

Tablo 3: Şart Kipi

1.4.3. Zamirler: Şahıs Zamirleri

	Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
1. tekil şahıs	أنا	enā	ben	(41a/1)
2. tekil şahıs (müennes)	أنت	enti	sen bir 'avrat	(41a/1)
2. tekil şahıs (müzekker)	أنت	ente	sen bir er	(40b/7)
3.tekil şahıs	هو	heve	ol kimse	(238a/6)
1. çoğul şahıs	نحن	nahnü	biz kendümüz	(224b/6)
2. çoğul şahıs	أنتم	entum	siz siñiz	(41a/1)
3. çoğul şahıs	أبرار	ebrār	eyü anlar ve girçekler	(4a/7)

Tablo 4: Şahıs Zamirleri

Dönüşlülük Zamiri (Kendi)

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
إِن السَّبِيل	ibnu's-sebīl	... malı ola kendüyle olmaya	(3b/1)

Tablo 17: Dönüşlülük Zamiri (Kendi)

2. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'nin Parçacıl Yapı

"Parçacıl yapı (microstructure), her bir maddenin içinde bulunan sözlük bilimsel bilgidir" (Hartmann ve James, 2017: 41) Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'nin parçacıl yapısı içerisinde öne çıkan özellikleri şunlardır.

2.1. Yazılışları Aynı Harekeleri Farklı Olarak Anlam Farklılığını Belirtme

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
نُعم	nü'mu	yumuşak	(227a/3)
نِعم	ni'me	medh	(227a/3)
نَعْم	ne'am	taşdîk ve tavar	(227a/3)

Tablo 18: Yazılışları Aynı Harekeleri Farklı Olarak Anlam Farklılığını Belirtme

nü'mu, ni'me ve ne'am kelimeleri aynı harflerden oluşmasına rağmen harekeleri de anlamları da farklıdır.

Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de yazarın sözlükle ilgili çok fazla bilgi verdiğini söylemek zordur. Ancak yine de bazı istikrarlı kullanımlarla sözlüğün yapısı hakkında çıkarımlarda bulunabiliriz. Bunlardan biri Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye Türkçe açıklamalarda c (ج) harfinin kullanımınıdır. C harfi cem' çokluk sözcüğünün kısaltması olarak kullanılmıştır.

2.2. C Harfli Kısaltmalar

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
جَمْرَه	Cemre	kurk od ve ıssıdan havadan kaynakayan nesne ve haciratuğı taş	(84a/6)
جَمَار	Cimār	C	(84a/6)

Tablo 19: C Harfli Kısaltmalar

Bununla birlikte kısaltma yapmadan doğrudan cem‘ olarak yazdığı örnekler de mevcuttur.

2.3.Cem‘ Kelimesi

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
أَدَاةٌ	Edätü	alet	(11b/7)
أَدَاوَةٌ	Edāvetü	cem‘	(11b/7)

Tablo 5: Cem‘ Kelimesi

2.4. Cem‘ Kelimesinin Açıklaması

Cem‘ kelimesi metinde çoğunlukla hangi ismi çokluk yaptığını belirtir.

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
أَخْلَاقٌ	aḫlāk	cem‘-i ḫulq	(11b/1)

Tablo 21: Cem‘ Kelimesinin Açıklaması

2.5. M Harfli Kısaltmalar: Birnbaum’a (2015: 356) göre Türkçe açıklamalarda m (م) harfi ma‘lüm (bilinen) anlamına gelir.

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
دَمْعَه	dem‘e	Göz yaşlı	(110a/6)
دَمْعٌ	dem‘ün	M	(110a/7)
دُمُوعٌ	dümü‘	C	(110a/7)

Tablo 22: M Harfli Kısaltmalar

2.6. F Harfli Kısaltmalar: Metinde zaman zaman kısaltma olarak kullanılan f harfinin neye karşılık geldiği konusunda tereddüt vardır. F harfinin kullanımına baktığımızda Arap kaynaklarından Sakal’ın eserinde f harfi faile işaret eder (Sakal, 1995:66). Ancak Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye’de bu durum görülmez. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye’de yazar genellikle müfred (tekil) kelimelerden sonraki kelimeyi cem’ (çoğul) şeklinde verir. Bu sebeple çoğul kelimelerden önce kullanılan f harfinin müfred (tekil) anlamını vermek için kullanıldığı düşünülmektedir. f harfli kelimelerin teklik kullanım olması da bu görüşümüzü destekler.

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
إقليم	iqlīm	f	(33a/1)
أقاليم	aqālīm	c	(33a/1)

Tablo 23: F Harfli Kısaltmalar

SONUÇ

Günümüzde Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmış birçok sözlük bulunmaktadır. Bir kısmı üzerinde henüz çalışma yapılmamıştır. Üzerinde çalışma yapılmayan bu sözlüklerden biri de H 934 (M 1528) yılında istinsah edilen Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye adlı eserdir. 16. Yüzyılın ilk yarısında istinsah edilen sözlük 122 varaktan oluşmaktadır. Mensur, Arap alfabesi sırası esas alınarak sıralanmış bu eser, iki dilli (Arapça-Türkçe) satır-arası bir sözlüktür. Eser ismiyle müsemma olarak Arap lügatinin seçilmişleri şeklinde tanzim edilmiştir. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de Arap sözlükleri içinde en kullanışlı metot olarak kabul edilen Alfabetik Ekol (el-Bermeki ekolü) kullanılarak madde başları düzenlenmiştir.

Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye'de madde başı Arap alfabesindeki harf dizimine göre düzenlenmiştir. Madde başlarının ilk harfi bab, ikincisi ise fasla göre sınıflandırılmaktadır. Eserde 15.672 madde başı mevcuttur. Arap geleneğine göre sağdan sola doğru yazılmıştır. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye, sözlüğü hazırlanırken Arapça asıllı kelimelerin asılları ile yazı dilindeki kullanışları hususunda birkaç istisna dışında büyük bir titizlik gösterilmiştir. Sözlüğün özgünlüğünü sağlayan bir özelliği de hem madde başlarının hem de Türkçe açıklamalarının hareketli olmasıdır.

KAYNAKLAR

- Ahteri, Muslihuiddin Mustafa (1979) *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul, Osmanlı Yayınevi.
- Aksan, Doğan (2009) *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara, TDK Yayınları.
- Aydar, H., “Kur'an”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 26.
- Birnbaum, Eleazar (2015) *Ottoman Turkish and Çağatay MSS in Canada*, Kanada, Brill Yayınevi.
- Eminoğlu, Emin (2010) *Türk Dilinin Sözlükleri Ve Sözlükçülük Kaynakçası*, Sivas, Asitan Yayıncılık.
- Hartmann Reinhard, James Gregory (1998) *Dictionary Of Lexicography*, London, Routledge.
- Ölker, Gökhan (2011) “Sözlük Türleri ve Kelime Sıklığı Sözlüğü Üzerine”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 9, s. 45-60.
- Sakal, Dizire (1995) *نشأة اللغة العربية و تطورها*, Beyrut, Arap Dostluk Evi Yayınları.
- Seyyid, Yusuf (H930) *منتخب في اللغة*, Suudi Arabistan, Kral suud üniversitesi kütüphanesi, yazmalar eseri bölümü.
- Şemseddin, Sami (2010) *Kamus-ı Türkî*, Ankara, TDK Yayınları.
- Trippel, Thorsten (2010) “Representation Formats And Models For Lexicons. Linguistic Modeling of Information And Markup Languages” *Contributions To Language Technology*, Mannheim, Springer, ss.165-184.

EXTENDED SUMMARY

Dictionaries are undoubtedly one of the most important sources that reflect the structure of society, language, culture, thought and lifestyle of the people. In the process from past to present, dictionaries have always preserved their value despite all technological innovations and have continued to be among the reference sources.

Unlike other societies, the necessity of understanding and transferring the Quran was determinant in the Arabs, and different dictionaries centered on the Quran emerged in the early periods. With the spread of Islam, dictionaries have been written to teach Arabic to different communities.

In this direction, many different Arabic-Turkish dictionaries have been prepared and some of them have survived until today. Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye, one of these valuable treasures, have been written in a period that can be considered as the end of the Old Anatolian Turkish period and the beginning of the Ottoman Turkish period.

At least, such a result is reached based on the historical records in the copies we have. The fact that the dictionary, which we cannot go beyond guessing about the date of writing, is arranged word by word between the lines and the use of diacritical marks in Turkish words increases the value of the work in terms of both vocabulary and language analysis. The work has been arranged based on the order of the Arabic alphabet. The oldest copy of this dictionary was found in the National Library of Ankara Manuscripts Collection Yz, archive number A 1505/1. Eighty seven copies were detected in Turkey and abroad.

The copy that marks the year M 1510 as a date is an incomplete copy. The dictionary part starts with the letter h (ح). In addition, many words have Persian equivalents.

In this study, the work named Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye, which was copied in H 934 (M 1528), was tried to be analyzed.

The work, which is a dictionary between Arabic-Turkish lines, is usually written word by word, sometimes it has been explained with Arabic words and a few Turkish words. Turkish words in the work are diacritically marked. As a result of a comprehensive study, 87 copies of the work were found, and many copies were encountered in different regions (Canada, Saudi Arabia, etc.) and libraries.

Among these copies, we selected the copy of the National Library, Çankiri Provincial Public Library The copy registered with the archive number 18Hk. 448 is taken as basis. The determinants of the selection of this copy were its antiquity in terms of history, the fact that the Turkish words were diacritically marked and that it was an almost complete copy. This copy consists of 122 papers. The original text starts on page 4 and ends on page 244. On the first 3 pages at the beginning, there are some Arabic and Turkish expressions that we think are belonging to müstensihe and people who acquired the work later.

About the place where the work was written and its author, we take as basis National Library-Çankiri Provincial Public Library 18Hk.448. No information has been found in the original text or the introduction of the book. Although there are a few exceptions to the work, which has many copies, the situation is the same in other copies.

Birnbaum, Ottoman Turkish and Çağatay MSS in Canada (Ottoman Turkish and Chagatay Manuscripts in Canada), states that the work was used and copied especially in the 16th and 17th centuries. Birnbaum, while talking about this dictionary, does not indicate which books the author has benefited from in the text, but in the preliminary part of some of the copies he stated that the books aş-Şihāh; al-Maşādir; Tehzib al-Azheri; et-Tāmm; ed-Dustūr; al-Ķānūn; al-Ķāmūs; al-Muğrib's works are sources and that all of these sources were Arabic linguistics books. (Birnbaum, 2015: 356).

In Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye, the headings of the articles were arranged using alphabetical order. There are 15,672 headings in Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye. In the

dictionary, the author regarding the selection of the headings states that he was based on the most used words in that period. Although it is an interline dictionary, different methods are preferred to explain the headings. We can list them as follows.

a. Word - Word Description

Madde başı	Okunuşu	Anlami	s.
مُحَيِّبًا	muḥeyyā	Yüz	(203a/8)

b. Word - Explanation with a Sentence

Madde başı	Okunuşu	Anlami	s.
مَغْضُوبٌ	mağdūb	şol kişidür ki aña gāzab olunmuş ola	(214b/2)

c. In Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye, it is also seen that the headings of articles consist of compounds from time to time.

Madde başı	Okunuşu	Anlami	s.
قَرْنُ الشَّمْسِ	qarn'ş-şemş	güneşün evvel toğan tarafı	(180b/5)

Another feature of the headings in Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye is that many special names (names of people, places, cities, tribe and river) are used at the beginning of the article.

Personal Names in Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
زَيْنَب	Zeyneb	'avrat adı ve ḥazreti resulün bişinci ḥatunı ḥazīme kıızı	(127a/4)

Place Names in Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
عُقْوَان	'Uqvān	'ıraqda bir yir	(163a/3)

Tribe Names in Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
قَرِيضَةٌ	Qarīdet	ḥayber kabilesinden bir kabīle	(181b/1)

River Names in Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye

Madde başı	Okunuşu	Tanımı	s.
جَيْحُون	Ceyhūn	Tirmiz ırmağı	(86b/4)

Babiker, Esra Elsr Abdelhai (2021). “Satır Arası Arapça-Türkçe Önemli Bir Sözlük Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye Üzerine Bir İnceleme”. *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, Sayı: 2021/2, Haziran, s. 177-189.

www.dadaakademi.com

Another feature of this dictionary that provides its originality is that both the headings of the articles and their explanations in Turkish are diacritically marked. In Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye, an arrangement has been made in such a way that the first letter of the headings related to bab and and the second is chapter. Turkish explanations of the headings are usually given below the word, above or next to the word.

Keywords

Müntehabü'l-Lugati'l-Arabiye, Arabic, Turkish, dictionary, interlinear